

УДК 355.141-514.1

*Микола ЛАЗАРОВИЧ***ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ
КРІЗЬ ПРИЗМУ ЇХНЬОЇ АТРИБУТИКИ**

Простежено процес становлення національного характеру легіону УСС. Проаналізовано відзнаки військових звань і степенів. Значну увагу приділено проблемі становлення символіки легіону УСС, зокрема герба і прапора.

Ключові слова: прапор, герб, кокарда, однострій, ідеологія.

Легіон Українських січових стрільців (УСС, усуси, усусуси), створений на початку Першої світової війни як окремий структурний підрозділ австрійської армії, пройшов нелегкий, але героїчний бойовий шлях. У серпні 1914 р. на заклик новостворених Головної української ради* та Бойової управи** УСС до новітнього українського війська зголосилися близько 30 тис. добровольців з усієї Галичини. Австрійське командування, з недовірою ставлячись до патріотично налаштованої української молоді та перебуваючи під впливом польських політичних кіл, обмежило кількість легіону до 2,5 тис., а на прохання відкликати з військ 100 старшин-українців виділило лише 16. Ядро легіону становили активісти січово-сокільського, пластунського та стрілецького руху, вчорашні гімназисти та студенти; були також викладачі, правники, митці, представники селянства тощо. Серед них Іван Балюк, Дмитро Вітовський, Сень Горук, Гриць Коссак, Левко Лепкий, Осип Назарук та ін. Першим офіційним командантом (командиром) легіону було призначено Михайла Галуцинського – директора української гімназії св. Володимира в Рогатині.

Створення легіону Українських січових стрільців ознаменувало відновлення збройної боротьби за волю України. Хоча його становлення відбувалося в структурах австрійської армії, то був тоді єдиноможливий шлях до організації українського війська – це не означало, що стрілецьтво відстоюватиме чужі йому інтереси.

* Головна українська рада (ГУР) – міжпартійна політична організація, утворена 1 серпня 1914 р. для репрезентації галицьких українців в Австро-Угорщині під час Першої світової війни. До її складу ввійшли представники всіх трьох найвпливовіших українських партій: національно-демократичної, радикальної та соціал-демократичної. Головою Ради було обрано відомого громадсько-політичного діяча д-ра Костя Левицького.

** Українська бойова управа (УБУ) УСС – організаційно-координаційний центр легіону УСС, створений 3 серпня 1914 р. з представників Головної української ради, Українського січового союзу і “Сокола-Батька”. На першому етапі діяльності Бойову управу очолював відомий громадсько-політичний діяч, засновник “Січей” Кирило Трильовський. 25 липня 1917 р. УБУ було реорганізовано в Центральну управу УСС, а її головою обрано Степана Смаль-Стоцького, одного з лідерів українського національного руху Буковини.

Об'єднуючи кращі сили молоді, які представляли практично всі суспільні верстви Галичини, легіон УСС став втіленням передової політичної думки і виражав сподівання національно свідомої частини галицько-українського суспільства на виборення Української держави.

Особливістю легіону УСС було те, що, незважаючи на фронтові умови, він проводив інтенсивну національно-політичну працю задля виявлення найефективніших шляхів для досягнення визначених завдань. Можна стверджувати, що результатом такої діяльності стало формування стрілецької ідеології, головними складовими якої були: державна самостійність, соборництво, опора на сили власного народу. Основи цієї ідеології, викладені в стрілецьких виступах, публікаціях та наказах, відображені в практичній діяльності, становили спільний вислід думок та ідейних зусиль усього стрілецтва, що ґрунтувалися на кращих вивах довоєнної політичної думки, традиціях січово-сокільського і стрілецького руху.

Важливим чинником, тісно пов'язаним зі становленням національного характеру легіону УСС, була його атрибутика. Її дослідження ще не повною мірою знайшло відображення в українській та зарубіжній історіографії, відтак стане предметом дослідження цієї статті.

Серед студій обраної тематики насамперед відзначимо праці таких науковців та сучасників досліджуваних подій, як: В. Дзіковський, О. Думін, І. Іванець, М. Литвин, К. Науменко, С. Ріпецький, Я. Семетюк, М. Чмир, Б. Якимович та ін. Головним джерелом дослідження стали матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного історичного архіву України у Львові, опубліковані документи.

Цілком зрозумілим і закономірним було бажання стрільців із самого початку війни виступити в одностроях українського війська та з іншими відзнаками, що відрізняли б їх від решти військових формувань і одночасно вказували б на їхній самостійний український характер. Тобто свої внутрішні переконання, що вони є національною військовою формацією українського народу, стрілецтво хотіло закріпити відповідним зовнішнім оформленням. Найперше це виявилось в тому, що протягом усього існування легіону українську мову та національну символіку, зокрема синьо-жовтий прапор, використовували в ньому як офіційні¹. Навіть підстаршини німецької армії, що були інструкторами у Вишколі УСС, мусили навчитися наказів по-українськи, бо стрільці ігнорували чужу мову, хоч і розуміли її². У стрілецькому середовищі вважали недопустимим розмовляти по-німецьки з тими офіцерами австрійської армії, які були українцями за національністю. Так, перед прибуттям до легіону УСС його нового команданта – сотника Микитки, старшини австрійської армії, Дмитро Вітовський попередив стрілецьких старшин: “Ані слова, панове товариші, по-німецьки!”³.

Дещо складнішою була ситуація з одностроями: втрата Галичини, фінансової бази стрільців, та супротив австрійської влади перешкождали на перших порах

¹ Вістник Союзу визволення України. – 1916. – 7 трав.; Діло. – 1916. – 30 квіт.; Дзіковський В. Герб України / В. Дзіковський // Світ. – 1917. – № 8. – С. 137–138.

² Тарнавський М. Спогади / М. Тарнавський. – Львів, 1992. – С. 49; Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин / С. Ріпецький. – Нью-Йорк: Червона калина, 1956. – С. 151–152.

³ Заклинський М. “А ми тую стрілецьку славу збережемо”. Спомини з визвольної війни / М. Заклинський. – Львів: Весвіт, 1936. – Ч. 1. – С. 139.

українським воякам у реалізації їхнього задуму. Тому на початку війни для означення своєї національної самобутності стрільці мали носити синьо-жовту перепояску на лівому рамені. Але така неоригінальна “цивільна” відзнака не знайшла схвалення серед стрільців⁴. Замість неї УСС носили на лівому боці шапки синьо-жовті кокарди (їх ще називали “розетки” або “троянди”), інколи з левиком у центрі. Вони, за словами отамана Мирона Тарнавського, “були для стрільця знаком якоїсь вишости над тими, хто її не мав”⁵. Популярність стрілецькі кокарди мали й серед деяких австрійських і німецьких офіцерів, які чіпляли їх на свої головні убори. Підхорунжий УСС Роман Купчинський з цього приводу зазначав: “Велике число офіцерів... стараються всякими способами дістати нашу відзнаку і носять її на спомин попри інші на шапці. При кожній нагоді просять, щоб відступити їм – а хто відкасується, то жертвують по 2 і більше корон”⁶. Певною мірою така поведінка іноземців була своєрідним виявом поваги й солідарності зі стрілецькими змаганнями за волю України.

До речі, допомогу Українській бойовій управі у виготовленні кокард надавало українське жіноцтво. Воно ж узимку 1914–1915 рр. надіслало їх, разом з іншими гостинцями, до стрілецького легіону як різдвяний подарунок⁷. Трохи пізніше з’явилися ще й інші відзнаки: маленькі синьо-жовті бляшки круглій форми, на яких був напис червоною фарбою: “У.С.С.”. Проте естетичний рівень їхній був невисоким. На початку 1915 р. їх замінили на трохи більші відзнаки круглій форми, де на синьому тлі був напис жовтою фарбою: “У.С.С. 1914”⁸. Також 1915 р., очевидно, в річницю легіону УСС, було випущено відзнаку, в синьо-жовтому крузі якої містилося два герби: галицький – лев і київський – архангел Михаїл; навколо них був напис: “Не ридать, а добувать. 1914–1915”⁹. Загалом же в 1914–1917 рр. було випущено 15 варіантів стрілецьких відзнак¹⁰.

Крім цього, стрілецтво переробляло деякі елементи свого одягу на національний лад. Наприклад, срібні, переплетені блакитними нитками привіски, що, згідно з наказом австрійського Міністерства красної оборони від 18 січня 1915 р., мали бути при шаблях та багнетах, змінили, і з 1915 р. старшини УСС носили при шаблях золоті, а підстаршини при багнетах – жовті привіски, переплетені блакитними нитками. На них, з одного боку, було зображення галицького лева, а з іншого – літери “У.С.С.”¹¹. Згодом у легіоні УСС створили спеціальну одностроєву комісію (отаман Василь Дідушок, сотник Дмитро Вітовський, четарі Іван Іванець, Василь Кучабський, Лесь Новіна-Розлуцький, вістун Левко Лепкий та ін.), яка 10 січня 1916 р. під час засідання в Соснові на неодноразові вимоги стрілецтва затвердила т. зв. “мазепинку” – стрілецький головний убір за проектом Левка Лепкого. Спереду

⁴ Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918 / О. Думін // Дзвін. – 1993. – № 2–3. – С. 147.

⁵ Тарнавський М. Спогади... – С. 51.

⁶ Діло. – 1916. – 20 лют.

⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 56; Спр. 486. – Арк. 4 зв.; Діло. – 1917. – 14 січ.

⁸ Діло. – 1916. – 20 лют.

⁹ Семотюк Я. Українські військові відзнаки / Я. Семотюк. – Торонто, 1991. – С. 38.

¹⁰ Там само.

¹¹ Думін О. Історія Легіону... // Дзвін. – 1993. – № 2–3. – С. 147–148; Рінецький С. Українське Січове Стрілецтво... – С. 150.

на ній розмістили невеликий щит із левом на скелі та написом “У.С.С. 1914”¹² (уже 27 квітня 1916 р. стрільці 2-гої Віденської сотні УСС вимаршували в “мазепинках” на фронт¹³). Для кращого розпізнавання стрільця, коли він скине головний убір, вирішили, що з правого боку на грудях у нього має бути целулоїдна відзнака з буквами “У.С.С.”. Також з лівого боку на шапці мала залишитися згадана кокарда. На тому самому засіданні було затверджено стрілецький аксельбант “із сукна синього з жовтим монограмом”¹⁴. Унаслідок цих і наступних змін, зокрема й у покрю самого однострою, на весну 1917 р. остаточно сформувався самотній зовнішній вигляд УСС. Усе це робили самочинно, без дозволу австрійської військової влади, переважно за власний коштів¹⁵. Так стрільці позбувалися зовнішніх ознак чужого війська, розірвавши перед цим внутрішні зв’язки з ним.

Органічним елементом стрілецького однострою були відзнаки військових звань. Відповідно до цісарського патенту 1851 р. про добровільні воєнізовані товариства, на засадах якого створено легіон УСС, його вояки мали замість рангів командні посади. Назви цих посад запозичено з ужитку довоєнних українських воєнізованих організацій. Як зазначав в одній із публікацій заступник голови Української бойової управи Володимир Темницький, “старшина січових стрільців уложена аналогічно до офіцерської старшини в австрійській армії. На чолі полку стоїть полковник, що відповідає ц[ісарсько]-к[оролівському] оберштові, на чолі батальйонів, які у нас називаються куренями, стоять курінні отамани, що знову відповідають ц[ісарсько]-к[оролівським] майорам, на чолі компаній, по нашому – сотні, стоять сотники, а під ними субальтерні офіцери: старший четар і четар”¹⁶. Лише наприкінці 1916 р. легіоновим наказом ч. 167 від 27 грудня 1916 р. “в цілях усталення української титулятури старшин УСС”¹⁷ запроваджено систему степенів: стрілець, старший стрілець; для підстаршин – вістун, десятник, підхорунжий; для старшин – хорунжий, четар, поручник, сотник, отаман¹⁸.

Спочатку, як подає сучасний історик Микола Чмир, відзнаки степенів легіону УСС нічим не відрізнялися від прийнятих в австро-угорській армії. Їх розміщували на петлицях синього кольору. На категорію і степінь військовослужбовця вказували кількість шестикутних зірочок, матеріал, з якого їх виготовляли, наявність на петлицях галуна, його тип. Зірочки підфіцерів були целулоїдні, білого кольору. Старший стрілець носив на петлицях одну зірочку, степені вістуну й десятника позначали двома і трьома зірочками, відповідно. Старший десятник мав три зірочки, спереду і по нижньому краю петлиці нашивали шовковий галун 13 мм завширшки.

¹² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4465 т. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 39 зв., 47 зв., 57 зв.; ЦДАЛ. – Ф. 353 т. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 7; Діло. – 1916. – 30 квіт.

¹³ ЦДАЛ України. – Ф. 353 т. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 44 зв.; Діло. – 1916. – 30 квіт., 16–17 трав.

¹⁴ ЦДАЛ України. – Ф. 353 т. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 7.

¹⁵ Там само. – Спр. 1. – Арк. 40 зв.; *Іванець І.* Пресова Кватира УСС / І. Іванець // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1935 р. – Львів, 1934. – С. 6.

¹⁶ *Темницький В.* Українські Січові Стрільці / В. Темницький // Пам’яткова книжка і Календарець на 1917 р. – Відень, 1917. – С. 197.

¹⁷ *Чмир М.* Відзнаки військових звань українських збройних формувань 1917–1921 рр. / М. Чмир // Військово-історичний альманах. – 2001. – Ч. 2. – С. 92–109.

¹⁸ *Науменко К. Є.* Військові звання [Електронний ресурс] / К. Є. Науменко // Енциклопедія Сучасної України. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=34476

Старших десятників – кандидатів в офіцери – іменували підхорунжими. Хорунжий був першим офіцерським ступенем, який позначали однією зіркою на галуні. Петлиці четаря, поручника й сотника не мали галуна, а зірочки були вишиті сріблом (відповідно, одна, дві і три). На петлицях отамана, підполковника й полковника спереду і по нижньому краю нашивали золотий галун 3,3 см завширшки, а ступені позначали однією–трьома зірочками, вишитими сріблом. Зірочки спершу розміщували “трикутником”, а з 1915 р. для відрізнення від решти австро-угорських вояків – горизонтальним рядком. Заради економії матеріалу з лютого 1916 р. петлиці в австро-угорській армії заміняли вертикальними смужками відповідних кольорів, які нашивали на місці заднього краю петлиці¹⁹. Українські січові стрільці з літа 1916 р. почали використовувати смужки національних, синьо-жовтих кольорів. Це сталося завдяки легіоновому наказу ч. 66, ухваленому 7 серпня того самого року в Соснові. “Як характеристична відзнака на ковнірі [комірі. – Авт.] для офіцерів і мужви [рядовиків. – Авт.] Українського легіону є на кінці яносиніх вилог, зглядно 1 см. [см. – Авт.] широкого паска пароль – поперечний пасок на 1 см. ширикий з жовтого сукна”²⁰, – йшлося в документі.

Як зазначено, однією з головних складових стрілецької ідеології було соборництво. Його мотиви превалювали у всіх стрілецьких помислах і вчинках. Наочним прагненням стрільців до єднання України було й те, що вони використовували в своєму середовищі два герби: галицький – із зображенням лева і київський – архангела Михаїла, а з 1915 р. почали з’являтися навіть стрілецькі відзнаки з відповідними зображеннями²¹. Цікавим з огляду на це було стрілецьке розв’язання питання про герб майбутньої самостійної соборної Української держави. Його проект – зображення архангела Михаїла з мечем в одній руці і щитом, на якому показано лева, – у другій, було розроблено впродовж кінця 1915–1916 рр. Свої ескізи стрілецької ідеї герба представили четарі Юліан Будманюк, Іван Іванець, підхорунжий Левко Лепкий, стрільці Осип Курилас, Василь Оробець, Осип Сорохтей (до речі, один із розробників герба четар Іван Іванець восени 1917 р., перебуваючи в російському таборі для полонених, листувався з головою Української Центральної Ради Михайлом Грушевським щодо вирішення аналогічного питання в УНР²²). Для ухвалення остаточного рішення створили комісію, до якої ввійшли сотник Теодор Рожанковський, четарі Володимир Білозор, Іван Іванець, Василь Панчак, Володимир Старосольський, Ілько Цьокан, підхорунжий Левко Лепкий, десятник Василь Дзіковський та ін. Після шести засідань комісії герб було затверджено на спеціальній нараді старшин УСС 14 грудня 1916 р.²³ Із цього приводу автор спеціального опрацювання вістун УСС Василь Дзіковський, студент-історик Львівського університету, зазначав: “Архангела приймаємо не лиш тому, що він з давен вживався на Україні.., але тому, що це старинний український емблем,

¹⁹ Див.: Чмир М. Відзнаки військових звань українських збройних формувань... – С. 92–109.

²⁰ За волю України: Історичний збірник УСС. 1914–1964 / [за ред. С. Ріпецького]. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1967. – С. 414.

²¹ Див.: ЦДАЛ України. – Ф. 353 т. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 11; Дзіковський В. Герб України... – С. 137–138; Семютюк Я. Українські військові відзнаки... – С. 38.

²² Іванець І. Пресова Кватира УСС... – С. 8–9.

²³ ЦДАЛ України. – Ф. 353 т. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 11; Дзіковський В. Герб України... – С. 137–138.

бо був на Україні ще перед прилученням її до Литви. А галицького льва додаємо йому на щиті – наче на охорону, – тому, що Галичина була заборолом і охороною українського життя і культури. Злукою обох гербів єднаємо і вирівнуємо в ідеї це, – що роз'єднала історія”²⁴.

Ведучи мову про герб соборної самостійної України, наведемо, забігаючи наперед, і такий факт: 19 квітня 1918 р. в селі Пісочна Жидачівського повіту силами стрільцтва було завершено й освячено пам'ятник “з нагоди свободи України і тих, що полягли за її волю”. Виготовили його вістун Беркий і стрілець Пресович за проектом підхорунжого Лепкого, який і керував роботою. Сам автор так описував своє творіння в листі до професора Боберського: “Пам'ятник у виді дикого облому камінистої руїни (воєнне знищення нашого краю), на високому підмурованому насипі, в формі оборонного бастиону. Повздовж колони з двобічним фронтом вибиті два великі хрести в виді старинних мечів. На головній таблиці герб соборної України (Володимирів знак) з написом: “На вічну пам'ять свободи України і всіх, що полягли за її волю”. На другій таблиці монограм УСС і дата проголошення самостійності України”²⁵. Цікавими тут є два моменти. По-перше, тризуб як державний герб УНР остаточно Центральна Рада затвердила тільки 22 березня 1918 р.²⁶, а вже швидше, ніж за місяць, його було зображено на стрілецькому пам'ятнику. По-друге, Левко Лепкий, пишучи про тризуб як про герб соборної України, майже за рік передбачив урочисте об'єднання двох частин України в єдиний державний організм з єдиним гербом – тризубом. Це свідчило насамперед про глибоку віру стрільцтва в самостійницько-соборницьку ідею та бажання якнайшвидше реалізувати її на практиці.

До 1917 р. легіон УСС не мав власного прапора і користувався до того часу прапором товариства “Січ” із Ясениці Сільної на Дрогобиччині, де до війни коштовим був Гриць Коссак²⁷. Деякі стрілецькі підрозділи мали свої прапори. Зокрема, 2-га Віденська сотня УСС, сформована з українських біженців в Австрії, 25 квітня 1916 р. отримала від українського жіноцтва синьо-жовтий прапор, на одному боці якого було вигаптувано золотого лева, а на другому – ініціали “УСС” та дату вручення прапора. На червоній стрічці, прикріпленій до прапора, був напис: “До бою за волю. Український Жіночий Комітет – Другій Віденській сотні УСС”²⁸. Тому в 1916 р. УСС реалізували давню ідею*: четар Іван Іванець створив проект стрілецького прапора, який був виготовлений за допомоги львівського жіноцтва. 28 жовтня 1917 р. його освятив у Розвадові Жидачівського повіту митрополит

²⁴ Дзіковський В. Герб України... – С. 130.

²⁵ За волю України... – С. 435.

²⁶ Модзелевський В. До питання про державний герб України / В. Модзелевський, Г. Нарбут // Б-ка ж. “Пам'ятки України”. – 2-ге вид. – Київ, 1991. – Кн. 1: Національна символіка. – С. 24; Якимович Б. До питання про українську національну символіку / Б. Якимович // Там само. – С. 4.

²⁷ Веринський Л. Вишкіл і Кіш над Дністром / Л. Веринський // Історичний календар-альманах Червоної Каліни на 1929 р. – Львів, 1929. – С. 139–140.

²⁸ Вістник Союзу визволення України. – 1916. – 7 трав.; Діло. – 1916. – 30 квіт.

* Сотник Д. Вітовський писав про необхідність створення стрілецького прапора в листі до члена Української бойової управи І. Боберського ще 6 березня 1915 р. Нагадуючи адресату, що ця ідея вже обговорювалася на одному із засідань Бойової управи та наполягаючи на її реалізації, він зазначав: “Переважає думка, що краска його [стрілецького прапора. – Авт.] повинна бути малинова, стяжки синьо-жовті...” (Див.: За волю України... – С. 278).

Андрей Шептицький, який, звертаючись до УСС, сказав: “Ідіть витривало по вибраній Вами дорозі, і я благословитиму Ваші діла”²⁹.

На стрілецькому прапорі з синього шовку на одному боці зображено основні елементи згаданого стрілецького герба: архангел Михаїл з мечем в одній руці і щитом, на якому показано лева, – у другій. Архангел стоїть на вершині скелі, доккола якої розміщено листя і кетяги калини. На другому боці, на малиновому крузі в дубовому вінку – символі воєнної слави, вигаптувано золотом літери “У.С.С.”³⁰. Так на стрілецькому прапорі втілено українську соборницьку ідею, а емблемою калини як символом стрілецтва пов’язано її з УСС. Цю ідею пронесли стрільці в серці до останніх днів свого існування, пропагуючи її серед українства Галичини, Закарпаття, Волині, Великої України.

Отже, розпочавши свою діяльність як гурт патріотично налаштованих, але погано зорганізованих та переважно далеких від військової служби осіб, УСС, докладаючи неймовірних зусиль для подолання різноманітних перешкод на своєму шляху, зуміли до 1917 р. перетворити легіон у добре вишколену, фактично, українську військову формуацію з національною символікою, власними одностроями й відзнаками, а також українською офіційною мовою та українською термінологією.

Відродивши збройну боротьбу за волю України, УСС також створили свою визвольну стратегію, відповідно до історичних обставин, серед яких діяли, та відповідно до сил, які мали. Це ще більше підкреслює велич стрілецької ідеології, що за порівняно короткий час перетворювала все нові й нові лави добровольців у своїх відвертих прихильників та активних пропагандистів.

Mykola Lazarovych. Attributes of the Legion USS as a manifestation of their ideology

Traced the process of creating uniforms of the Legion USS. Analyzed the military insignia. Considerable attention is paid to the problem of becoming symbols of the Legion of the OSS, in particular, the emblem and flag.

Key words: flag, the arms, cocarde, uniform, ideology.

²⁹ Солтикевич Я. Салют останньої сотні / Я. Солтикевич. – Торонто, 1964. – С. 38.

³⁰ Див.: Клейноди України (з історії державної і національної символіки): комплект з 33-х кольорових листівок. – Київ, 1991. – Л. 21.